

Kochman, Józef

Sprawozdanie z działalności Towarzystwa : Sprawozdanie Zarządu z czynności naukowych : Jubileusz Towarzystwa Naukowego Warszawskiego : Odczyty przedstawione na Zebraniu Jubileuszowym : Nauki biologiczne w Towarzystwie Naukowym (...)

Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego 50, 76-80

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ufundował Towarzystwu i prowadził Gabinet Mineralogiczny oraz założył i redagował pierwsze polskie czasopismo z tej dziedziny, „Archiwum Mineralogiczne”.

Znakomity podróżnik i kryolog, Antoni Bolesław Dobrowolski, towarzyszył Amundsenowi i Arctowskiemu w ich wyprawach na Antarktydę. Wykrył i opisał wiele zjawisk atmosferycznych związanych z występowaniem w atmosferze lodu (typu halo), a jego *Historia naturalna lodu* została przetłumaczona na wiele języków.

Kazimierz Smulikowski, niedawno zmarły wybitny geochemik i petrograf, badacz minerałów skałotwórczych, opisał petrografię Sudetów i Śląska, ale i Andów.

Pomimo tak trudnych warunków, wojen, okupacji, braku środków, wkład członków Towarzystwa Naukowego Warszawskiego w rozwój nauk zwanych ścisłymi w ostatnim 80-leciu był duży, a imiona wielu z nich i ich odkrycia, teorie i osiągnięcia weszły trwale do nauki światowej.

Józef Kochman

NAUKI BIOLOGICZNE W TOWARZYSTWIE NAUKOWYM WARSZAWSKIM

W pierwszych okresach istnienia Towarzystwa Naukowego Warszawskiego nauki biologiczne nie stanowiły samodzielnego wydziału, lecz występowały wspólnie z naukami ścisłymi, jako Wydział III Matematyczno-przyrodniczy. Odpowiednio do zakresu obejmowanych dyscyplin naukowych Wydział III był przez wiele lat najliczniejszym, a w latach 1916—1918 stanowił 46—48% ogółu członków Towarzystwa. W czasie narodzin TNW, tj. w roku 1907, Wydział III liczył 20 członków założycieli. Działalność naukową Wydział III rozpoczął już w grudniu 1907 r. Członkowie Wydziału III (Zygmunt Weyberg, Władysław Gosiewski, Jan Sosnowski, Jan Tur, Jan Lewiński, Józef Roguski) zgłosili 8 referatów naukowych, które zostały wygłoszone na pierwszych posiedzeniach naukowych w 1908 r.

W programie działalności TNW zaznaczyła się prawie całkowita zgodność poglądów Wydziałów humanistycznych, tj. I i II, że Towarzystwo w swej działalności naukowej winno przede wszystkim liczyć się z realnymi potrzebami i środkami danej chwili, z dążeniami życia społecznego i jego kierunkami rozwojowymi.

Inaczej przedstawia się opinia Wydziału III. Znalazła ona wyraz w memoriale członka Wydziału III, Teodora Dunina, o potrzebach powołania instytutów naukowych oraz w jego referacie wygłoszonym na drugim ogólnym zebraniu w 1908 r., gdzie m.in. powiedział: „pozabawieni własnej nauki, ograniczeni jesteśmy do roli przeżuwaczy cudzych myśli. Stąd grozi nam wyjałowienie mózgow”. Teodor Dunin

jako rzecznik Wydziału III pragnął niczym nieskrępowanej „czystej nauki”. Nie zamykał jej w kręgu spraw ojczyźstych, nie obciążał względami społecznymi, walczył o jej charakter powszechny.

Na podstawie trzech projektów opracowanych przez poszczególne Wydziały wyłoniona przez Zarząd komisja opracowała już w 1908 roku ogólny regulamin Wydziałów, przyjmując za podstawę projekt zgłoszony przez Wydział III.

Działając na tej podstawie Wydział III już w 1908 r. powołał Komisję Meteorologiczną. Nie ustawały również starania o utworzenie pracowni i instytutów. Sprawą tą zajął się nader gorliwie wiceprezes TNW, Zdzisław Dmochowski, członek Wydziału III. Na jego wniosek wybrana Komisja zaprojektowała utworzenie siedmiu pracowni, które merytorycznie mieściły się w ramach Wydziału III. Były to pracownie: zoologiczna, anatomiczno-patologiczna, nerwowo-doświadczalna, bakteriologiczna, gleboznawcza, antropologiczna i serologiczna. Stopniowo liczba pracowni powiększała się, tak że w 1914 r. wzrosła do dwunastu, przy czym wszystkie merytorycznie należały do Wydziału III.

Podczas pierwszej wojny światowej TNW nie tylko nie przerwało działalności naukowej, ale ją znakomicie zwiększyło. Wskazują na to dane z pierwszego dziesięciolecia istnienia Towarzystwa (1907—1917). Na szczególne podkreślenie zasługuje działalność Wydziału III. Sekretarz generalny TNW pisał: „Wydział III w pierwszym dziesięcioleciu swego istnienia odbył 81 posiedzeń, na których przedstawiono 516 referatów, prac naukowych, z czego 264 przypadało na prace matematyczne oraz badania nad przyrodą nieożywioną i 252 na badania w zakresie biologii. Tylko w 1916 r. Wydział III na 10 posiedzeniach zreferował 81 prac naukowych, a porócz tego stała komisja astronomiczna geofizyczna i meteorologiczna odbyła w ciągu 9 lat 35 posiedzeń z około 100 referatami. Świadczy to wszystko o bardzo dużej sprawności i aktywności organizacyjno-naukowej ze strony zespołu członków i kierownictwa Wydziału III. W czasie wojny powstała w Wydziale III Komisja Fizjograficzna, w której wyróżniono 5 sekcji: antropologiczną, geologiczną, meteorologiczną, botaniczną i zoologiczną. Wszystkie sekcje i pracownie mimo czasu wojennego pracowały normalnie, osiągając bardzo dobre wyniki. Sekretarz generalny M. Jakowski zaznaczył, że szczególnie dobre wyniki, lepsze nawet niż przed wojną, dały pracownie przyrodnicze.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że w listopadzie 1915 r. powstały dwie bardzo ważne uczelnie, tj. Uniwersytet Warszawski i Politechnika Warszawska. TNW walnie przyczyniło się do powstania i utrwalenia się tych dwóch wiele znaczących uczelni przez zasilenie ich wysokiej miarą kadrą naukową.

Wiemy, że już w 1908 r. żywa była w TNW myśl oparcia pracy naukowej na instytutach. TNW dokładało dużo starań, ażeby myśl tę

urzeczywistnić. Mimo wielu trudności (brak lokali, funduszków, pracowników naukowych, urządzeń laboratoryjnych itp.) Zarząd Towarzystwa 27 października 1917 r. postanowił powołać Instytut Biologii Doświadczalnej im. Marcelego Nenckiego. Jeszcze w tym samym roku 1909 Nadzieja Sieber Szumowa, uczennica M. Nenckiego, złożyła 50 tys. rubli z przeznaczeniem na Instytut Biologii im. M. Nenckiego. Po zakończeniu wojny Towarzystwo powróciło do sprawy instytutów. Choć zamiary były większe (6 instytutów), ich realizacja okazała się niemożliwa. Towarzystwo skoncentrowało się na dwóch, tj. Instytucie Biologicznym im. M. Nenckiego i Instytucie Antropologicznym. W wyniku tego postanowienia Instytut Biologiczny im. M. Nenckiego rozpoczął działalność 13 maja 1920 r. z trzema zakładami: neurobiologii, fizjologii, biologii ogólnej. W tym samym roku zorganizowano Stację Hydrobiologiczną na Wigrach. W następnych latach powstał Zakład Embriologii i Zakład Biometrii. W 1932 r. utworzono Stację Morską na Helu i w 1935 r. Stację Biologii Wód w Pińsku. W 1938 r. przyłączono do Instytutu Zakład Badań Mózgu przeniesiony z Wilna, a kierowany przez prof. Rosego. Powołany instytut ze względu na swój charakter należał do Wydziału III.

W 1922 r. opracowany został nowy statut TNW, który przewidywał po staremu 3 wydziały. Nie był to statut reformatorski. Dopiero w 1925 r. w nowym projekcie Komisja Rewizyjno-Reorganizacyjna postulowała nie 3, lecz 4 wydziały: Wydziały I i II nauki humanistyczne, III obejmujący matematykę, fizykę i chemię i Wydział IV obejmujący nauki biologiczne. Projekt tego statutu nie uzyskał większości. Stało się to dopiero 18 czerwca 1928 r., ale prace trwały jeszcze kilka lat, co wyraziło się utworzeniem Wydziału V — nauk technicznych, oraz powołaniem 3 sekcji: nauk prawnych i ekonomicznych przy Wydziale II, nauk lekarskich przy Wydziale IV i nauk rolniczych przy Wydziale V. Owocem tych wszystkich prac był nowy statut TNW uchwalony na ogólnym zebraniu administracyjnym 24 listopada 1934 r. i zatwierdzony przez władze państwa 3 kwietnia 1935 r.

W okresie po pierwszej wojnie światowej zaznaczył się w TNW duży niedostatek finansowy. Były bowiem duże dysproporcje między rosnącymi potrzebami i środkami, które TNW otrzymywało od państwa. Prezes W. Sierpiński na zebraniu ogólnym w 1933 r. zaznaczył, że przecież w dwumiliardowym budżecie można było łatwo znaleźć 1 milion zł. Stanowiło to 3 grosze od jednego obywatela rocznie. Mimo to jednak TNW znalazło na tyle życia i sił twórczych i tyle rozmachu, że w tych warunkach mogło tak wiele dokonać. TNW utworzyło Instytut Biologiczny im. M. Nenckiego, który wkrótce stał się chlubą nauki polskiej. Powołano Instytut Antropologiczny i Entologiczny, w warunkach reformy przeprowadzonej w latach 1925—1935 rozszerzono zakres nauk TNW o dotychczas pomijane nauki techniczne i rolnicze. Jednocześnie

zmniejszyła się liczba zakładów naukowych i gabinetów nie należących do instytutów. Zamknięcie tych placówek wynikało nie tylko z braku odpowiednich funduszy, lecz także z powodu utworzenia takich samych zakładów w wyższych uczelniach. Tuż przed drugą wojną światową w ramach Wydziału IV funkcjonowały: Instytut Biologii Doświadczalnej im. M. Nenckiego z sześcioma zakładami i z trzema stacjami terenowymi (Wigry, Hel i Pińsk) i Instytut Nauk Antropologicznych i Etnologicznych z dwoma zakładami (Antropologii i Etnologii).

W początkowych latach naszej niepodległości był kilkuletni okres, kiedy brak funduszy znacznie hamował druk i wydawania prac naukowych oraz sprawozdań. Jak ciężki był to okres, świadczy fakt, że za lata 1919—1925 nie ukazały się roczniki TNW. Jednakże po okresie dotkliwego kryzysu nastąpiły lata bardzo korzystne, zwłaszcza przed drugą wojną światową, np. w latach 1938—1939 TNW wydało 495 arkuszy druku.

Podczas drugiej wojny światowej zorganizowane z tak wielkim trudem w ciągu 32 lat TNW uległo zagładzie. Żądza niszczenia hitlerowskich napastników skierowana była przeciwko kulturze narodu polskiego, a w szczególności przeciwko jego inteligencji. TNW wystawione było na planową akcję niszczycielską. Wszystkie miejsca pracy naukowej zostały zniszczone. Zabroniona była wszelka praca naukowa. Mimo to postanowiono prowadzić ją dalej potajemnie w mieszkaniach prywatnych. Niestety większość tego dorobku, często w postaci zakończonych prac, została zniszczona podczas Powstania Warszawskiego.

Pięknie działający do 1939 r. w ramach Wydziału IV Instytut Biologii Doświadczalnej im. M. Nenckiego został poważnie uszkodzony już w 1939 r., aparatura naukowa została zniszczona, a Biblioteka przysypana gruzem. Instytut Antropologiczny stosunkowo mało ucierpiał, ale został opieczętowany, co uniemożliwiło pracę. Zbiory Instytutu zostały przewiezione do Muzeum Archeologicznego w Muzeum Narodowym.

Po zakończeniu wojny zebrała się pewna liczba członków i natychmiast przystąpiła do odbudowy Towarzystwa, przede wszystkim rozpoczęto od uzupełnienia znacznego ubytku członków, ponieważ ostatnie wybory odbyły się w latach 1937 i 1938. Pierwsze wybory po wojnie odbyły się w 1945 r., następne w latach 1946, 1947, 1948 i 1949, tak że na początku 1949 r. TNW liczyło 320 członków. Wydział IV łącznie z Sekcją Lekarską liczył 80 członków.

Równocześnie przystąpiono do odbudowy gmachów TNW. Odbudowa ta mogła być prowadzona głównie dzięki subsydiom państwowym, które w pierwszym rządzie przeznaczono na odbudowę Pałacu Staszica.

Po zakończeniu drugiej wojny światowej Wydział IV nie posiadał żadnych placówek naukowych. Jak przed wojną większość placówek przestała funkcjonować. Pozostał tylko Instytut Biologii Doświadczalnej im. M. Nenckiego z dziewięcioma jednostkami organizacyjnymi.

Instytut ten został prawie doszczętnie zniszczony podczas wojny, tak że nie było możliwości odbudowy tej instytucji w ramach TNW, głównie z powodu braku środków finansowych. Instytut ten został po wojnie na nowo powołany, ale już w Łodzi i niezależnie od TNW. Nie mając odpowiednich środków na utrzymanie tak dużego Instytutu, TNW zgodziło się na jego wyodrębnienie. W 1952 r. Instytut Biologii Doświadczalnej został przeniesiony do Warszawy i przydzielony Polskiej Akademii Nauk.

TNW poczynając od 1951 r. rozwijało swoją działalność na podstawie nowego statutu, który został zatwierdzony 8 stycznia 1951 r. Na tej podstawie już w 1951 r. Sekcja Nauk Lekarskich, która funkcjonowała w ramach Wydziału IV usamodzielniała się stanowiąc Wydział V, natomiast Wydział Nauk Technicznych wraz z Sekcją Nauk Rolniczych rozwijał swoją działalność jako Wydział VI.

Z wielu danych zawartych w sprawozdaniu Sekretarza Generalnego wynika, że w 1951 r. prace naukowe TNW mimo szeregu zadań organizacyjnych związanych z przygotowaniem do przejścia na inny etap pracy w ramach Polskiej Akademii Nauk nie uległy bynajmniej zahamowaniu, wprost przeciwnie, zaznaczyła się wzmożona aktywność badawcza zarówno poszczególnych członków, jak i ich zespołów. Ogółem w 1951 r. przedstawiono 130 referatów. W 1952 r. w okresie 6 miesięcy działalność TNW wyrażała się 70 posiedzeniami naukowymi, na których przedstawiono 90 referatów. Jak całe Towarzystwo Naukowe Warszawskie, tak i Wydział IV przestały istnieć 1 lipca 1952 r.

Dzień 6 maja 1981 jest datą, kiedy pozostali członkowie TNW na zebraniu organizacyjnym podjęli uchwałę kontynuowania działalności TNW po przerwie trwającej 29 lat. Statut reaktywowanego Towarzystwa został zatwierdzony 4 grudnia 1981 r. Podczas gdy Wydział Nauk Biologicznych w 1952 r. liczył 37 członków zwyczajnych i 17 członków korespondentów, to po 29-letniej przerwie zostało tylko 5 członków zwyczajnych i 3 korespondentów.

Obeenie po uzupełniających wyborach Wydział Nauk Biologicznych liczy 31 członków zwyczajnych i 4 członków korespondentów, a działalność Wydziału IV wyraża się w posiedzeniach naukowych i administracyjnych. Z każdym rokiem liczba posiedzeń naukowych wzrasta. W bieżącym roku takich posiedzeń było 7 z ośmioma referatami.

Edward Rużyłło

KRÓTKIE REFLEKSJE NAD KIERUNKAMI ROZWOJU NAUK MEDYCZNYCH
W OKRESIE DZIAŁALNOŚCI TOWARZYSTWA NAUKOWEGO
WARSZAWSKIEGO

Uroczystość z okazji 80-lecia działalności Towarzystwa Naukowego Warszawskiego nasuwa refleksje co do zasięgu i charakteru rozwoju